

EVANGELISCHE AKADEMIE
TUTZING

Сергій Жадан

Негероїчні

1

Література не може існувати без героя. Герой наповнює її дією. Він дає літературі голос і логіку. Література без героя – це намагання розмовляти з хворим, вперто не називаючи діагноз.

Література про війну так само не може існувати без героя. Особливо література про війну. Сам факт максимального наближення до зони смерті, до зони враження, видається героїчним. Тому, попри весь гуманізм літератури 20 сторіччя, попри весь окопний бруд і геополітичну абсурдність світових воєн, масова культура, культура повсякденного вжитку, далі тримається на сприйнятті війни, як жесту героїчного. Масовий культурний продукт у своєму узагальненому розумінні хоч і схильний акцентувати на абсурдності війни, проте відмовитись від героїзації головного персонажа не може. Звідси виникає певне протиріччя – війна через екрани кінотеатрів чи сторінки романів подається як щось протиприродне, проте головний герой воєнного сюжету зазвичай має бути взірцем для наслідування. Себто, повинен бути сміливий, відважний, не обтяжений надмірними сумнівами. Себто, повинен бути стандартний. Ми ж так і ставимось до героїв воєнних кінострічок та романів, хіба ні?

Читач (глядач) зацікавлений у появі героя. Герой повинен читачеві власним прикладом пояснювати речі, на яких сам читач (глядач) не знається. Ідеальний

герой має компенсувати відсутність героїзму в житті читача (глядача). Загалом ідеальний герой має компенсувати відсутність перемог як таких. В цьому плані суспільний запит на героя є зазвичай куди потужнішим за авторську пропозицію сумніватись і розбиратись у собі.

Всі війни, за великим рахунком, подібні. Особливо, коли спостерігати за ними з безпечної відстані. Герої в цьому випадку теж мало різняться одне від одного. І не так важливо, йдеться нам про зоряні війни, чи про війни, описані Гомером. Адже всі можливі зоряні війни є лише безкінечним повторенням нехитрих гомерових сюжетів. Тож і герої, що висадились свого часу на морському узбережжі, з тим, щоби почати свою десятилітню війну, просто відтворюються безкінечну кількість разів у своїх наступниках. Герої всіх воєн подібні – вони компенсують наш страх перед смертю, вони перебирають на себе нашу безпорадність і нашу невпевненість, вони є віддзеркаленням наших фобій і потаємних бажань, вони є тим, чого ми найбільше хочемо. Себто тим, чого ми найбільше боїмося.

2

Натомість, що в реальному житті? До реального життя герої мають такий самий стосунок, як і мистецтво загалом – умовний і опосередкований. Зазвичай, виявляється, що війна сама на себе не схожа. Реальність війни слабко нагадує ту картинку (хай криваву, хай жорстоку, проте яскраву й героїчну), що її пропонує екранне полотно чи романний простір. Війна, зазвичай, набагато потворніша за уявлення про неї. Відповідно й героїзм реальної війни – куди складніший. Треба наблизитись упритул до чорного простору війни, аби за брудом і димом розгледіти живі очі й розчути живі голоси, з яких і витворюється тло війни – з його героями та антигероями.

Зрештою, потреба героя в умовах війни є цілком зрозумілою та виправданою. Крім усіх технологій масової культури та стереотипів культурного споживання, приклад героя, витвореного для тебе кимось, чи створеного твоєю власною уявою, просто допомагає. Допомагає знайти точку опертя, допомагає витворити ту систему цінностей, яка бодай чогось вартуватиме. Ми в Україні побачили це взимку 14-го року, на Майдані, коли з'явилися перші загиблі. Те, з якою швидкістю та внутрішньою солідарністю підхоплювались і повторювались імена мітингувальників, що поклали своє життя на вулицях Києва, нагадувало – з нами відбуваються справді історичні події, з нами твориться історія, а історія так чи інакше потребує героїв. Вони є її маркерами, вони є її зовнішнім утіленням. Вони, зрештою, мобілізують. Те, що список героїв почав швидко поповнюватись, лише засвідчувало, наскільки масштабні та драматичні події ми всі проживаємо. Завершилось усе розстрілами на вулиці Інститутській наприкінці лютого 14-го року й появою означення «Небесна сотня». Герої перестали бути продуктом культури – вони лежали на київських вулицях і стікали кров'ю. А потому почалась справжня війна.

3

Зрозуміло, що війна так чи інакше «витягує» за собою нового героя, провокує його появу, більше того – стимулює її. Попередні двадцять років ми спостерігали за чимось подібним на російському прикладі. Від кінця 80-х, від завалу Радянської імперії, російська культура перебувала в інтенсивному (і, слід сказати – доволі успішному) пошуку свого нового героя. Того героя, що мав постати на руїнах імперії, засвідчуючи їх, руїн, несправедливість і тимчасовість. Інакше кажучи – засвідчуючи неминучу відбудову імперії. Росія воювала весь час, доки ми розбирали свою частину руїн. Великою мірою, тінь її воєн падала й на нас, зокрема – через культурних героїв, яких вона витворювала. Скажімо, головний персонаж культових російських фільмів «Брат» та «Брат-2», скерував, гадаю не

одного пострадянського підлітка в його складному життєвому шляху. Простий, як пішак, що рветься вперед за допомогою максимально очевидних, проте не менш ефективних ходів, цей персонаж утілював собою всі можливі постімперські чесноти – він воював за свою країну, він боровся з поганими (читай – із чужими), він засвідчував власним прикладом, що, за великим рахунком, всі чужі, так чи інакше, погані – чи то мова йде про кавказців, чи про американців, а чи про українців. Світ чорно-білий, як і сам фільм. Світ ділиться на своїх і чужих. Чужих потрібно знищувати, оскільки вони несуть у собі загрозу. Цей герой перемагає, він ставить перед собою завдання й до кінця історії обов'язково його виконує. Він є таким собі персонажем комп'ютерних ігор – його можна озброїти, йому можна ускладнити завдання, в нього є про запас пару життів. Єдине, чого в нього немає – сумнівів і страху. В комп'ютерній грі вони просто зайві.

Ще одна важлива деталь, присутня в згаданих вище фільмах, деталь, що згодом, у 2000-х, розрослась до рівня заміни російської національної ідеї – потреба реваншу. Кинуте головним героєм фільму, Данилом Багровим, в очі представнику української мафії (себто, в очі чужому, ворогу, тому, кого потрібно знищити в цій комп'ютерній грі), «Ви мені ще за Крим відповісте», навесні 2014-го з кіноцитати перетворилось на криваву реальність. Фактично, вся російська воєнна культура, плекана й активно підтримана російською владою в 1990-2000-і, культура сталінського реваншизму й маршала Жукова, культура «штрафбатів» і воїнів-інтернаціоналістів, культура чесних комісарів і незаконно репресованих маршалів, білих генералів і порядних офіцерів – вся та хвиля масового культурного продукту, яка станом на весну 2014-го року стала мейнстрімом, в тому числі і для багатьох українців, споживачів російської культури, вся ця хвиля фізично обвалилась на нас саме в березні 14-го року, коли в Криму й на Донбасі з'явилися озброєні громадяни Російської федерації. Виявилось, що війна має здатність виходити поза межі романів, історичних розвідок і художніх

фільмів, стаючи частиною реальності. Причому, найгіршою її частиною. Ми раптом побачили на вулицях своїх міст героїв російських книг та фільмів. Ці герої ставились до нас так, як вони і ставились до ворогів у своїх фільмах та книгах – вони прийшли нас убивати. Ось тільки відбувалось усе це не на сторінках книг і не на екранах кінотеатрів – відбувалось усе це в українських містах, в наш час, на наших очах. Відбувалось це з нами.

4

Натомість Україна весь цей час не воювала. Відповідно, наші герої переймались дещо іншими проблемами. Не дивно, що голоси, почуті нами навесні 14-го року, багато кого здивували. Поява нового героя була несподіваною та болючою. Адже ця поява пов'язана була з важливим моральним та психологічним переходом, коли ти так чи інакше опиняєшся перед вибором, перед необхідністю вперше заступити за межу попереднього, мирного, довоєнного життя. Я знаю українського бійця, який тоді, навесні 14-го, перший офіційно відкрив вогонь по сепаратистах у місті Слов'янську. Часто думаю, що він при цьому відчував. Військовий, який раніше ніколи не застосовував зброю проти живого ворога. Військовий, який теж, вочевидь, дивився російські фільми, де за принципом комп'ютерної гри знищувались усі чужі. Військовий, який на війні опинився не випадково, який у принципі знав, де він є, і теоретично був готовий до всього. Але це теоретично. А ось на практиці – взяти й заступити за межу, впустити війну в своє життя, стати її невід'ємною частиною. Якоїсь миті тисячі громадян України опинились перед цим вибором. Війна перестала бути абстракцією. Вона ставила цей вибір, вона вимагала відповіді. Якоїсь миті ми всі змушені були визнати просту, але таку прикру річ – нам усім тепер доведеться жити цими обставинами, жити цією реальністю, перебувати в одному просторі з цими героями. Слухати їх, пам'ятати про них, писати про них, зрештою.

За ті три з половиною роки, звідколи триває українсько-російська війна, в українських книгарнях з'явилась ціла поличка книжок, їй присвячених. Це різна література – репортажна, журналістська, художня. Вірші, романи, фотоальбоми. Багато спогадів самих учасників боїв. Вони поки що мають, мабуть, найпереконливіший вигляд – у них війна не виступає літературним матеріалом, не є «джерелом натхнення». Ці книги й написані по-різному – з відвертою героїзацією чи надмірною драматизацією, з недоречним мелодраматизмом чи приголомшливим реалізмом. Проте є річ, яка їх усіх поєднує. Це саме поява нового героя. Живого героя. Справжнього. В багатьох випадках – цілком негероїчного, такого, що вибивається з усталених приписів героїчної поведінки. Герой раптом став живим, реальним, позбавленим літературності та голівудщини. Виявилось, що ти можеш знати його особисто. Вірніше, не так – виявилось, що серед тих, кого ти знаєш особисто, можуть бути герої. Герої книг, герої фільмів, герої фотовиставок. Раптом виявилось, що жодна надмірна героїзація (якої, чесно кажучи, в Україні зовсім не бракує, але мова не про це), не здатна позбавити героя головного – його зв'язку з суспільством, його приналежності до всіх нас. Герой виявився ближчим і зрозумілішим, аніж можна було очікувати. Герой, як виявилось, міг не лише захищати – іноді він так само потребував підтримки та допомоги.

Мені здається, це страшенно важливий момент у всій цій історії – олюднення персонажів війни, олюднення героїв, відчуття взаємодії, взаємопідтримки. Війна стосується всіх. Відповідно, вона потребує не так героїзації, як допомоги та взаємодії. Гадаю, така трансформація образу героя війни свідчить про серйозні зміни, які з нами всіма відбуваються. Ми відчуваємо себе частиною всієї цієї історії. Ми відчуваємо відповідальність за дії та слова, які звучать у довколишньому повітрі. Ми відчуваємо відповідальність за тих, хто відповідає за нас. Є речі, важливіші за героїзацію. Скажімо, бажання допомогти.

І є ще один аспект у розмові про героїв. Аспект цілком негероїчний. Можна навіть сказати – принципово негероїчний. Стосується він людей, які так чи інакше складають повну картину цієї війни, разом із тим, не підпадаючи під класичне уявлення про героїзм. Я маю на увазі цивільних. Мирне населення, яке не тримає в руках зброї, яке не потрапляє до випусків новин чи поля зору політиків та генералів. Мирне населення, за яке ця війна, якщо подумати, й ведеться. Цивільні, які не завжди наділені переконливими та пізнаваними голосами. Але без чийх голосів звучання цих подій буде неповним. І нечесним. Мені особисто від початку війни, з весни 14-го року, страшенно важливим було чути їх – ці голоси, пробувати їх розрізнити, пробувати їх фіксувати. Це особливий тип героїв – героїв негероїчних, героїв повсякденних, героїв, які, тим не менше, своєю присутністю нагадують про важливі речі – любов, справедливість, відповідальність. Чи, залежно від контексту – нелюбов, несправедливість та безвідповідальність. У будь-якому разі, це голоси, якими говорить час. А час говорить речі не завжди втішні й не завжди оптимістичні. Більше того, з ним не завжди слід погоджуватись. А ось почути його варто. Бо коли час лишається позбавленим голосу, починається безчасся.

Можу припустити, що головні книги про цю війну ще будуть написані. Можу припустити, що це будуть чесні, пронизливі книги, які дадуть відповіді на багато питань. Дуже сподіваюсь, що ці книги відкриють очі всьому світу на події, що відбуваються в Україні сьогодні. Дуже сподіваюсь, що ці книги стануть найважливішим і найкращим пам'ятником усім, хто сьогодні бореться за свою країну, хто відстоює свою правду, хто захищає своїх співвітчизників. Так само розумію, що для того, аби ці книги були написані в майбутньому, страшенно важливо вже сьогодні, вже тепер фіксувати голоси, що звучать у просторі війни, запам'ятовувати погляди, відслідковувати долі та біографії. Армійські й

цивільні. Яскраві й приглушені. Повчальні й абсурдні. Героїчні й не дуже. Герої прокидаються цими довгими зимовими ранками, неохоче випадають зі сну, у них попереду ще стільки часу, у них попереду ще стільки життя. Є стільки речей, що потребують їхньої уваги та участі. Зима лише починається. Смерті ще зовсім немає.